

Володимир Ковальчук
(Київ)

Доля Богдана — рідного брата Степана Бандери

Kovalchuk V. The destiny of Stepan Bandera's brother Bohdan.

Based on unknown documents of former Soviet secret services, the author reconstructed the milestone of Bohdan Bandera's life.

1 січня 2009 р. виповнилося 100 років з дня народження Степана Бандери. Якщо про його та Організації українських націоналістів конкретний внесок у боротьбу за незалежність ми вже знаємо досить докладно, то доля рідних братів і сестер цього діяча, які також сповідували національно-визвольні ідеї, поки що висвітлена фрагментарно головним чином через брак документальних джерел. Біографії братів Степана Бандери — Богдана, Олександра, Василя і сестер Марти-Марії, Оксани, Володимири настільки утаємничені, що нагадують детективний сюжет.

Життєвий шлях Богдана Бандери практично невідомий, а про обставини його загибелі існують лише окремі версії, які ґрунтуються на розповідях та чутках. Так, Оксана і Володимира Бандери вважали, що їхнього брата у 1940-х рр. знищила агентура НКВС¹. За іншими даними, Богдана Бандеру вбили гестапівці у с. Піски Баштанського району на Миколаївщині². Також є інформація, що Богдан із дружиною і ще кількома повстанцями зустрів смерть 19 грудня 1949 р. у криївці біля села Старичів Рожнятинського району Івано-Франківської області.

Відтак, навіть онук лідера бандерівської фракції ОУН, якого також звали Степан Бандера, під час урочистої академії з нагоди роковин діда, яка відбулася нещодавно у Національній опері України в Києві, констатував, що нічого конкретного про долю Богдана не знає.

Матеріали, які нам вдалося виявити у Галузевому державному архіві Служби безпеки України, архівних підрозділах управлінь СБУ у Миколаївській та Запорізькій областях, а також допомога

¹ Пастух Р. Не гестапо, а НКВД?.. // За вільну Україну. — 2008. — 23 січня (<http://www.zvukraine.lviv.mobi/?p=2610>).

² Зайцев Ю. Богдан Бандера склав голову в Пісках // Україна молода. — 2005. — 17 лютого.

миколаївського краєзнавця Юрія Зайцева дозволили частково реконструювати останні роки життя Богдана Бандери.

Роком «перелому» став 1940-й. Під загрозою переслідування за членство в ОУН Богдан Бандера залишив рідний край і розпочав мандрівне життя підпільника. Він успішно перейшов західний кордон СРСР³ та оселився у місті Холмі, на території Польщі, окупованій нацистською Німеччиною. Навчався у тамтешній гімназії⁴.

Незадовго до вибуху німецько-радянської війни 1941–1945 рр. ОУН почала виряджати до Центральної, Східної та Південної України спеціальні похідні групи для розгортання підпільної боротьби. Богдан Бандера став бійцем одного з підрозділів, який направлявся на Херсонщину.

Восени 1943 р. «Богдан» (інші псевдо — «Богданчик», «Іван») керував молодіжною мережею Херсонської округи ОУН(б)⁵. Остання підпорядковувалася Миколаївському проводові, який очолював член ОУН(б) під псевдонімом «Директор»⁶. Він із прихильністю ставився до діяльності молодого націоналіста⁷. Зв'язковою між «Богданом» і «Директором» була Домна Яковлева. Очолував крайовий провід із центром у Дніпропетровську «Юрко» — це псевдонім знаного діяча ОУН і УПА Василя Кука⁸.

Головним завданням «Богдана» була пропаганда серед молоді ідеї українського націоналізму та незалежної соборної України. Агітація у середовищі юнаків і дівчат була для ОУН на Миколаївщині пріоритетною, адже за умов постійного гестапівського терору відчувалася гостра потреба у нових членах організації. Спершу після персональної перевірки зацікавленим давали читати пропагандистську літературу, періодику чи листівки, які регулярно постачалися із Західної України. Потім новачкам доручали кур'єрську роботу (перенести пакет, документи, провести товариша до місця зустрічі тощо). У фіналі кандидат на членство мав скласти присягу на вірність ОУН.

³ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі — ГДА СБ України), ф. 6, спр. 6112, арк. 50.

⁴ Там само, арк. 46.

⁵ ГДА СБ України, м. Миколаїв, ф. 5, спр. 10807, т. 1, арк. 67; т. 2, арк. 282.

⁶ ГДА СБ України, м. Запоріжжя, спр. 21232, арк. 8 зв.

⁷ ГДА СБ України, м. Миколаїв, ф. 5, спр. 10807, т. 1, арк. 146 зв.

⁸ Там само, арк. 34–35 зв.

У жовтні або листопаді 1943 р. «Богдан» брав участь у замаху на представника нацистської окупаційної адміністрації. Рятуючись від переслідування поліції у Миколаєві, він разом з Олександром Яковлевим, Чухлібом та Хвилею виїхав у село Піски. Одного вечора, коли друзі зібралися у хаті Ніни Яковлевої, до них зайшов поліцейський разом зі старостою села — далеким родичем Яковлева — і запропонував «підняти руки вгору». Як тільки почався обшук, «Богдан» блискавично вихопив у поліцейського гвинтівку, а Хвиля вистрілював у нього⁹. Після цього підпільники залишили село.

На початку 1944 р. змінився керівник Миколаївського проводу ОУН(б), який призначив «Богдана» керувати підпіллям у Баштанському районі, оскільки цей осередок фактично припинив свою роботу. Новий провідник розгорнув бурхливу діяльність. Активність «Богдана» так вразила керівника Миколаївської округи ОУН(б) Павла Микитенка, що згодом на допиті у НКВС він зарахував «Богдана» до «найбільш небезпечних індивідів», а власне Баштанський район охарактеризував як «найбільш заражений націоналізмом» на Миколаївщині.

«Богдан» оселився у с. Піски. Новий провідник проживав в оселі дівчини Моті, яка була членом сформованого жіночого осередку симпатиків ОУН на чолі з Галиною Боровик¹⁰. Хата стояла у верхній частині села біля плавнів, що було зручно для переховування¹¹.

Збереглися цікаві свідчення про характер та особисті риси «Богдана». Ось яким він запам'ятався колезі:

«[...] 25 років, західняк, усю його сім'ю репресувала радянська влада, нелегал [...]»¹².

В інших протоколах допитів зазначалося:

«На вигляд років 18, хоча насправді має 26, з Буковини, низького зросту, худий, білявий, волосся світло-русяве, скуйовджене. Продовгувате бліде обличчя, очі сіро-голубі, ніс прямий, вуха великі, зуби криві. «Богдан» був досить «язикатим» і тому від нього Павло Микитенко дізнався чимало цікавого про Херсонську округу [...]»¹³.
«[...] Був фізично слабкий, але рішучий і сміливий, живим в руки не здається [...]»¹⁴.

⁹ ГДА СБ України, м. Миколаїв, ф. 5, спр. 10807, т. 1., арк. 68.

¹⁰ ГДА СБ України, м. Запоріжжя, спр. 21232, арк. 94 зв.

¹¹ Там само, спр. 8776, т. 2, арк. 21 зв.

¹² Там само, арк. 183 зв.

¹³ Там само, спр. 21232, арк. 72 зв.

¹⁴ Там само, арк. 94.

Увагу привертала і деяка дивакуватість у поведінці нового керівника ОУН Баштанського району. За спостереженням того ж Микитенка, Богдан Бандера носив «завжди розстібнуте» сіре пальто, вбирався у темно-синій костюм, а штани його чи не весь час були «по коліна у грязюці». Ходив він повільно, «по-дівочому, маленькими кроками, [...] руки розведені у боки, долоньями від себе, пальці рук завжди розчепірені й постійно рухаються»¹⁵.

У лютому 1944 р. німецько-радянський фронт упритул наблизився до Миколаївщини, тож місцевий керівник СБ «Роман» наказав спорудити криївки, щоби керівний актив зміг перебути важкі дні. За даними Олександра Яковлева, Богдан Бандера теж будував один із «бункерів» — біля села Мар'янівка. На початку березня він оселився у криївці за 8 км на схід від села Піски.

У таких «ямах» керівники миколаївського (і баштанського зокрема) підпілля ОУН сподівалися перечекаати зміну влади, а потім легалізуватися під виглядом колишніх радянських партизанів. «Богдан» рекомендував вступати до Червоної армії¹⁶ і підшукувати там нових членів ОУН. Паралельно планувався набір бажаючих у збройні боївки, які мали воювати на Волині у складі УПА. Багатьох селян турбувало ставлення ОУН до «земельного питання». «Богдан» переконував їх, що у майбутньому землі селянам будуть роздані для «індивідуального користування»¹⁷.

Із Богданом Бандерою у криївці також переховувалися підпільники села Піски — Олександр, Домна і Мотрона Яковлеви, Романенко, Тихоненко, Чухліб та ін. Любомир Аліман (псевдо «Борис») носив до схованки продукти і білизну. Проте, за декілька днів бункер виявили німецькі солдати. У перестрілці загинув один підпільник на псевдо «Семен», зв'язковий «Борис» пропав безвісті. Повстанці залишили бункер і якийсь час переховувалися у скирті соломи¹⁸.

Із приходом у березні 1944 р. військ Червоної армії та відновленням радянської влади підпілля ОУН на Миколаївщині було розгромлене органами державної безпеки. Зокрема, за нез'ясованих обставин загинули керівник Миколаївського осередку «Директор», заступник керівника ОУН(б) Миколаївської округи «Микола»¹⁹.

¹⁵ ГДА СБ України, м. Миколаїв, ф. 5, спр. 10807, т. 1, арк. 124, 146 зв.

¹⁶ Там само, арк. 92 зв.

¹⁷ Там само, спр. 10807, т. 2, арк. 221.

¹⁸ Там само, т. 1, арк. 70 зв.

Натомість керівник Миколаївської округи ОУН(б) Павло Микитенко, який був особисто знайомий²⁰ із Богданом Бандерою, пішов на співпрацю з органами держбезпеки. Проте це не допомогло йому уникнути покарання — у лютому 1945 р. за «зраду Батьківщини» П. Микитенко був засуджений до 10 років виправно-трудових таборів²¹.

Маючи колосальний досвід оперативно-розшукової діяльності, співробітники органів державної безпеки та військової контррозвідки виявили та заарештували практично всіх підпільників і симпатиків ОУН. Так, тільки заарештований Кононов на допиті у місцевому управлінні НКДБ назвав 98 відомих йому оунівців у Дніпропетровській та Миколаївській областях, у тому числі керівників Дніпропетровського крайового і Миколаївського обласного проводів²².

На допитах місцеві підпільники, розповідаючи про оунівську мережу, давали свідчення про якогось «Богдана». Але жоден із них — ані Олександр Яковлев, ані Павло Микитенко, ані Любомир Аліман — не знали нічого певного про його походження. Скептик зауважить — справжнє ім'я Богдана Бандери слугувало йому за псевдонім в ОУН, а такого майже не траплялося. Однак, слід звернути увагу — допитувані у 1944 р. чекістами підпільники чи не в один голос твердили, що «Богданові» 25–26 років. Це збігається із загальновідомим віком рідного брата провідника ОУН(б). Він народився 1919 р.

Життєвий шлях Богдана Бандери, за свідченнями очевидців, обірвався у березні–квітні 1944 р. Миколаївський краєзнавець Юрій Зайцев оприлюднив спогади мешканки с. Піски Тамари Задираки. Вона стверджувала, що «Богдана» випадково застрелили червоноармійці Сибірської дивізії, котрі перебували у селі на відпочинку. Це сталося 11 або 12 березня:

«Коли він забіг у сад, вояки його обступили і почали бити. Вони прийняли його за німецького шпигуна. Стрільянина припинилася, він заговорив із вояками — казав, що не німець і просив здати його у комендатуру. Я стояла приголомшена наче громом. Мені на пам'яті став мітинг і цей голос. Потім зірвалася з місця і підбігла до хлопців.

Кажу їм: «Він же не німець!». А вони: «Ти його знаєш?». «Ні, не знаю, але чую польський акцент, так говорять західні українці». Я відразу здогадалася, що це той самий юнак, який виступав на мітингу. Він зрозумів, що я його намагаюся захистити, і вже вмираючим голосом промовив: «Я Богдан, я українець зі Львова», — і невдовзі помер».

Богдана Бандеру поховали на городі Тамари Задираки. А перед тим, як його тіло засипали землею, жителі села Піски зняли з нього одяг²³.

Офіційних документів, які б прояснили реальний перебіг подій, досі так і не виявлено. Залишилося лише декілька непрямих документальних свідчень. Богдана Бандеру лаконічно згадано у протоколі допиту Олександра Яковлева від 30 травня 1944 р.: «За чутками — вбитий»²⁴. Начальник 4-го відділу «Смерш» 3-го Українського фронту у доповідній записці від 28 червня 1944 р. зазначав, що «Богдана» на Миколаївщині немає²⁵.

²³ Всеукраїнське товариство політв'язнів і репресованих: історія створення та діяльність / Упор. Є. Пронюк. — К.: Укр. центр духовної культури, 2007. — С. 5.

²⁴ ГДА СБ України, м. Миколаїв, ф. 5, спр. 10807, т. 1, арк. 146 зв.

²⁵ Там само, т. 3, арк. 421.

¹⁹ ГДА СБ України, м. Запоріжжя, спр. 21232, арк. 23–23 зв.

²⁰ ГДА СБ України, м. Миколаїв, ф. 5, спр. 8776, т. 1, арк. 213.

²¹ ГДА СБ України, м. Запоріжжя, спр. 21232, арк. 252.

²² ГДА СБ України, м. Миколаїв, ф. 5, спр. 8776, т. 2, арк. 56.